

ישי ספרים

מרץ 2017

ניסויים מחשבתיים בגמרא

איני יודע אם ריש לקיש השתמש במילה "זהות" וגם איני בטוח שבכלל השתמשו בה בגמרא. אני ארצה לטעון שהסיפורים הבאים, המפוזרים ברחבי הגמרא, שופכים אור על מושג הזהות והם עושים זאת בדרך של ניסויים מחשבתיים. וניסוי מחשבתי מהו? מי שלמד קצת פיזיקה זוכר את הנוסחאות המתמטיות שעל הלוח ואת הניסויים במעבדה. ניסוי מחשבתי הוא לא זה ולא זה. לדוגמה: ישנן קושיות שכדי להכריע בהם צריך לנסות בחלל. בימי איינשטיין ונילס בוהר לא היתה גישה לחלל אז מה עושים? ניסוי מחשבתי. מתארים בדמיון ניסוי ומסיקים לגבי תוצאותיו. הכול בראש בלי עזרת החלל. איינשטיין ונילס, שניהם בחורים יהודים טובים, אבל לפחות לגבי איינשטיין ישנם סימנים שלא נזדמן לו ללמוד גמרא, ובכל זאת שלושת המאמרים אשר פרסם באותה שנה ברוכת אל, המאמרים אשר שינו את תפיסת העולם שלנו, מבוססים על ניסויים מחשבתיים פשוטים, כאלה הנפוצים בגמרא. מה הם עושים בגמרא? בגמרא הם מאפשרים לחקור את תחום החלות של המושג. איך? בעזרת פעולות שנעשות בו. כל פעולה מתוארת באמצעות סיפור שהוא מעין ניסוי מחשבתי

מעוצב ומכוון. נדגים זאת באמצעות עשרה סיפורים, חציים מן הגמרא, שם מכנים אותם אגדות, וחציים מן החיים והספרות. לשם הדגמה ניקח את מושג הזהות. במסכת פאה, בפרק העוסק בשכחה בזיתים, מסכמת המשנה: במה דברים אמורים? בשם, במקום ובמעשים. לי נדמה שזו הגדרה יפה לזהות. כאשר בטיול בהרי האנדים פגשת בזר גמור, מה אתה שואל אותו? מה שמך? מאיפה אתה? ומה אתה עושה? ושואל ינאי: החלפת את השם, אתה כבר מישהו אחר? עברת לגור בתל אביב, אתה כבר מישהו אחר? הסתפרת, אתה אחר?

נתחיל מסיפור על פיל שבלע כפיפה מצרית (בבא בתרא דף כא עמוד א).

א. רב דימי מנהרדעה בא לפומבדיתה והביא איתו גרוגרות בספינה. אמר לו ראש הגולה לרבא "צא וראה: אם תלמיד חכם הוא, נסגור לו את השוק" (נתן לו מונופולין). אמר לו רבא לרב אדא בר אבא: צא תהה מה לו בקנקנו. יצא הלך ושאל אותו שאלה זו: פיל שבלע כפיפה מצרית והקיאה דרך בית הרעי, מהו? רב דימי לא ידע. הוא נעלב, חלש (שזה בגמרא אומר שאחרי חצי עמוד ימות) וירד מן הבמה. ובכל זאת, מה החידה ומה הפתרון? נתחיל מ"מהו" הרבה פעמים כאשר חכמים מסיימים דיון ב"מהו" השאלה מתייחסת לטומאה וטהרה. מה זה טומאה? האמת אינני יודע. ובסתר ליבי נראה לי שאולי גם חכמי הגמרא לא כל כך יודעים. זה משהו שקשור בעבודת הקודש בבית

המקדש ובזמן שדימי בא בספינה אנחנו כבר מאות שנים אחרי החורבן. בית המקדש חרב, הכהנים התפזרו ואי אפשר לתפוש כהן ולשאול אותו "טמא או טהור?" מה שהם כן יכולים, זה לחלץ מן הידוע את האקסיומה הבאה: מה שהוא בעל צורה תופש טומאה ומה שאין לו צורה, חומר, לא תופס. על בסיס האקסיומה הזו יכול להתנהל הדין והניסוי. איך הניסוי? לוקחים כפיפה מצרית (סל נצרים השומר בקנאות על צורתו. מצאו כאלה בפירמידות). שמים אותו באיבר שמתמחה בכיסוח הצורה לכל דבר, הקיבה. מן הניסיון אנו יודעים שבקיבה דברים שיש להם צורה הופכים לחומר חסר צורה ולכן, ע"פ האקסיומה הנ"ל, אינו תופש טומאה. מה נתן לנו הניסוי המחשבתי? לקחנו את הדבר בעל הצורה הכי קשיחה, העברנו בקיבה שמכסחת כל צורה והופכת כל דבר לחומר חסר צורה, צואה, שאינו תופש טומאה. אם מסקנה זו חלה על הצורה הכי קשיחה, כפיפה מצרית, על אחת כמה וכמה תחול על כל מה שלמטה ממנה במידת הקשיחות.

ב. אישה בורחת מבשורה

אברהם נשבה במלחמת יום הכיפורים. הוא היה במעוז, שם היתה המלחמה החזקה, ואחר כך בבית כלא מצרי, שם פרקו אותו במכות. הוא הוחזר לארץ כקציצת בשר, הרוס פיזית ונפשית. אורה חברתו באה לקבל אותו מן המטוס שהחזיר את השבויים. מן המטוס הורד דבר אשר מתחת לכל שכבות ההגנה וההכחשה שלה העמיד את השאלה: "הזה אברהם?" נדרשה שנה לבית החולים לתקן את גופו,

אך מה עם רוחו? אחרי עבודת שיקום ארוכה לקחה אותו אורה לטייל בשביל חוצה ישראל. הטיול היה כל מיני דברים לכל מיני אנשים. אני רואה בו ניסיון לשקם את זהותו בדרך של שחזור הסיפור. במשך הטיול הוא שאל שאלות והיא סיפרה לו את הסיפור. סיפור חייהם שלפני המלחמה.

ג. ריש לקיש ורבי יוחנן בירדן

רבי יוחנן היה האיש הכי יפה בגמרא. יום אחד יצא לשחות בירדן. ראה אותו ריש לקיש וקפץ אחריו. באותו הזמן היה ריש לקיש ליסטים (שודד). אמר לו יוחנן: "גבורתך לתורה" אמר לו "ופייך לנשים" אמר לו (יוחנן לריש לקיש) אם תחזור כך אתן לך את אחותי שהיא יפה ממני. קיבל עליו לעשות כן.

ד. ריש לקיש מדריך בישיבה של רבי יוחנן (בבא קמא דף קיז)

אדם אחד רצה להלשין על חברו בפני שלטונות המס. באו לפני רב. אמר לו (רב) אל תלשין. אמר לו אלשין ואלשין. ישב אז רב כהנא לפני רב, שמט צווארו ממנו (הרגו). אחר כך אמר רב לרב כהנא. עד עכשיו היו שליטים הפרסים שלא היו מקפידים על שפיכות דמים ועכשיו יש יוונים שמקפידים ויאשימוך על מה שעשית היום. קום עלה לארץ ישראל וקבל עליך שלא תקשה בפני רבי יוחנן שבע שנים. הלך רבי כהנא לארץ ישראל מצא את ריש לקיש כשהוא מסכם את ישיבת היום לחכמים. אמר להם רב כהנא: ריש לקיש היכן הוא? אמרו לו מדוע. אמר להם רב כהנא מבלי לשמוע את הדרשה, זו קושיה וזו קושיה וזה

תרוצה וזה תרוצה. אמרו לו לריש לקיש שהגיע אדם גדול בתורה. הלך ריש לקיש ואמר לרבי יוחנן: ארי עלה מבבל, שיעיין במה שיאמר מחר, שלא יבייש אותו (את רבי יוחנן). למחר הושיבו אותו בשורה הראשונה (את הרב כהנא) לפני רבי יוחנן. אמר רבי יוחנן שמועה (דעה בעל פה מפי תלמיד חכם אחר) ולא הקשה רב כהנא כפי שהורה לו רב. אמר רבי יוחנן שמועה נוספת ולא הקשה. הורידו אותו משורה לשורה שבע שורות עד שהושיבו אותו בשורה אחרונה. אמר רבי יוחנן לרבי שמעון בן לקיש: ארי שאמרת נעשה שועל. אמר רבי כהנא בליבו: יהי רצון שאותן שבע שורות שהורידוני תהינה חילוף תמורת אותן שבע שנים שאמר לו רב לא תקשה על רבי יוחנן. קם ועמד על רגליו. אמר לרבי יוחנן: שיחזור אדוני מתחילת דרשתו. אמר שוב שמועה והקשה, קידמוהו שורה ושוב הקשה ועוד שורה, עד שהעמידוהו שוב בשורה הראשונה.

ה. נזירים אירופאים בסין

במאה ה-16 התארגנה משלחת של נזירים אירופים כדי להתחקות על האומה והתרבות הסינית. הם היו שם שנה ואפילו למדו את השפה. הביתה הם שבו עם השאלה הבאה: "איך זה שסין שאוכלוסייתה רבה יותר מזו של אירופה, נשלטת על ידי מתי מעט שליטים וצבאם? והתשובה היתה: הבחינות. מסתבר שבסין מתקיימת כל שנה או שנים אחדות בחינות למנדרינים שהם האליטה השלטת. כל אחד יכול לבוא להבחן, גם סיני מן הכפר הנידח ביותר. מי שעובר מצטרף לאליטה,

מי שלא, אבד עליו הכלח. את הבחינות כותבים סינים שהם מנדרינים ואני שואל: מה ההבדל? מה ההבדל בין האליטה הסינית והאליטה היהודית כפי שמתוארת בסיפור הרב כהנא? והתשובה היא: השאלות. בשני המקרים ישנה מריטוקרטיה, אבל אצל הסינים אנשים מקודמים לפי התשובות, אצל היהודים לפי השאלות.

1. הסיף והסכין (בבא מציאה דף פד עמוד א)

יום אחד נחלקו בבית המדרש: הסיף והסכין והרומח ומגל הקציר מקבלין טומאה משעת גמר מלאכתן. אימתי גמר מלאכתן? רבי יוחנן אומר: משיצרפום בכיבשן, ריש לקיש אמר משיצחצחו במים. אמר לו (רבי יוחנן לריש לקיש) ליסטים בליסטיותו יודע. אמר לו (ריש לקיש לרבי יוחנן) ומה הועלת לי? שם, בין הליסטים, רבי קראו לי וכאן, בין חכמים, קוראים לי ליסטים. חלש ריש לקיש. בטקסט התלמודי כתוב: "שם רבי קראו לי וכאן גם כן קוראים לי רבי", לי נראה שזה צריך להיות כמו שכתבתי אחרת מחמיצים משהו מן הפואנטה, שהיא, לפי דעתי, שבשני המקרים ריש לקיש יוצא לא שייך.

2. אורלי לוי

אורלי לוי, בתו של דויד לוי, היתה חברת כנסת טירונית. אביה עלה לארץ בשנות החמישים, גר במעברה ועבד כפועל בנין בבית שאן. ביחד עם זה התעניין בפוליטיקה. התחיל במקומית, המשיך בארצית, היה חבר כנסת ועד דרגת שר הגיע. בתו היפה אורלי טיפסה על מסלול הדוגמנות, עברה לטפס במדרגות השלטון ועד לדרגת חברת

כנסת הגיעה. יום אחד נחלקו בכנסת בסוגית אופן הביצוע של חוק. במהלך ההצבעה זעמה מנהלת סיעת הליכוד, עליזה בראשי, על חברת הכנסת אורלי לוי והטיחה בה: פרוחה, חזרי לדוגמנות. לוי פרצה בבכי. עברו שנים, שלוש שנים ואורלי הפכה לאחת מחברות הכנסת היותר מוערכות בכנסת ומחוצה לה.

ח. המבצר הלבן

אורחן פאמוק, סופר תורכי חתן פרס נובל, מספר: באחד הקרבות הימיים שהתנהלו בין הרפובליקה הונציאנית והאימפריה העותמנית נשבה קצין ונציאני צעיר על ידי התורכים. שובהו, שהיה פקיד בכיר במערכת השלטון העותמנית, לקח אותו אל ביתו כדי ללמוד ממנו את התרבות הונציאנית שהיתה אויב קשה ומר. הונציאני היה מורה טוב והעותמני תלמיד טוב ואחרי מספר שנות לימוד הציע העותמני להתחלף בתפקידים. הוא "יחזור" לונציה במסגרת החזרת שבויים ומוריהו הונציאני ישאר באינסטנבול ויקח על עצמו את הבית, העבודה וכל מה שבא איתם. יש האומרים שאכן התחלפו ושהשינוי היה טוב כל כך עד לבלי הבחין בהבדל, ויש האומרים שיייתכן שכלל לא התחלפו והכל הוא רק סיפור.

ט. זהות הפרט מול הקבוצה - אחד אחד

אריאל הירשפלד עמד בתור בשדה התעופה. היה צפוף, רועש, דביק ולא נחמד. שוטר הגבולות הגרמני ניצל את כל סבלנותו כדי לקבל

בברכה את ההמון היהודי (ישראלי?) וכשזה עלה לו עד לצוואר פסק את הפסוק מן האופרה, הספר מסיביליה:

"אחד אחד, אחד אחד", ובכך ניחם קצת את עצמו. מה יש בפסוק הזה שהוא כל כך חשוב בהקשר הזה עד שפותחים וסוגרים בו את כל המאמר? אכן יש בו ייחוד. היחיד הוא הדבר.

י. יוצאים למלחמה

יואש וועדיה היה ראש מכון וולקני (מכון למחקר חקלאי), המדען הראשי של משרד החקלאות ולימים סגן נשיא האוניברסיטה העברית בירושלים. פעם בשבתנו לבחור הצעות מחקר נתקלנו בהצעה העוסקת בפרומונים (חומרי ריח שתפקידם למשוך את הזכר או את הנקבה להזדווגות). אמר לי: אתה יודע, גם אצלנו יש חומרים כאלה ולא רק להזדווגות. מה אתה חושב עושה את קהל האוהדים של קבוצת כדורגל? ומי מוליך אותנו למלחמה? שמעתי ושכחתי. ויום אחד כאשר ישבנו בפרדס ברמלה מחכים למלחמת ששת הימים, אמר ישראל שיו, ילד טוב גבעת השלושה - "הערב יחזור גלילי משיבת הממשלה. הוא יספר בחדר האוכל מה היה שם" בואו וניסע. נסענו וישבנו עם כולם בחדר האוכל הקיבוצי. גלילי דיבר בתנועות ידיים רחבות. "המצרים ריכזו צבא של 4 דיביזיות. מולן אנחנו ריכזנו את כל הצבא הסדיר והמילואים. איננו יכולים להחזיק אותם ככה, זה יהרוס את הכלכלה. ומה אתם חושבים, הריכוז המצרי יתפוגג

Comment [G1]:

מעצמו? כך, בתנועת יד, שיחזר מול עיננו את דבריו בישיבת הממשלה ואני חשבת: ישנם ימים וישנן הכרעות שבהן רק אתה, האחד, עם עצמך! עברו יומיים ופרצה המלחמה. איפה הפרומונים אתם שואלים? מי שחווה את זה יודע, יודע את האדרנלין הזורם בעורקיו ביציאה לקרב.

דין

קראתי פעם בספר לימוד לוגיקה שמונה הגדרות למושג הגדרה. מסתבר שהגדרה היא מושג לא פשוט - יש הגדרות ויש הגדרות. סוקרטס היה הולך בשוק ומתקיל אנשים בשאלות שעניינן הגדרה, כמו "מהו היפה?", ואז הטביע אותן בדיאלוג סוקרטי. אפלטון במערה חיפש ומצא את ההגדרה. אריסטו עשה זאת במשפט אחד. לפי אריסטו, הגדרה היא הסוג וההבדל הקובע את המין. אחת ההגדרות של ההגדרה היא: "תחום החלות של המושג". במילים פשוטות: כל המקומות בהן המושג משמש. חכמי הגמרא פעלו בארץ ובבבל ובתקופה שבה נוצרה הגמרא (המאה השלישית והמאות שאחריה) שלטה בארץ התרבות ההלניסטית. רבים מן החכמים היו בערים מעורבות ולא יתכן שלא נחשפו לחוכמת היוונים. בכל זאת, חכמי הגמרא חשבו אחרת. בנייר הזה ניסיתי להראות את הדרך שלהם לאפיון מושג. תחילה הצגתי את אופן החשיבה ואחר כך הדגמתי אותו באמצעות המושג זהות על פי דרכם. חכמים לוקחים את המושג,

עושים בו פעולות אשר באמצעותן הם מותחים את "אוהל המושג" לכיוונים שונים וכך מגדירים את תחום החלות שלו. הפעולות הן ניסויים מחשבתיים המבוטאים באמצעות סיפור. כל סיפור מותח לכוון אחר.

הדגמנו זאת באמצעות המושג זהות וזה מה שיצא: סיפורים א ו- ב מלמדים שבעזרת כוח חיצוני רב אפשר לכסח את הזהות, אבל אפילו באמצעות הרבה מאוד אהבה קשה לשקם אותה. מסיפור ג אפשר לקבל שתמריץ חזק יכול להביא לשינויה. מסיפור ד ו-ה עולה חשיבותה של השאלה. סיפור ו אומר: כמה שלא נשתדל וכמה שלא נצליח להפטר מזהותנו, הסביבה תזכיר לנו מי היינו. כאן גם עולה השאלה - האם הזהות היא מה שאתה חושב על עצמך או מה שהאחרים חושבים עליך או שגם זה וגם זה - תלוי בתמהיל. סיפור ז אינו מסקנה מסיפור שהוא ניסוי מחשבתי מומצא, אלא החיים עצמם שמספרים לנו את הסיפור. סיפור ח הוא באמת ניסוי מחשבתי, מומצא כולו מן הדמיון, אבל במקרה שבו מדובר אפשר לנחש מה הנמשל אם נזכרים שמדובר בתורכיה בשנות השמונים, שרצתה מאוד להצטרף לאיחוד האירופי והאירופים אמרו: טוב, בתנאי שתרסנו את זהותכם ובעיקר תזהרו שלא לשנות את שלנו. סיפורים ט ו-י מזכירים לנו שאנו לא לבד. הפרט נמצא בקהילה. לקהילה יש השפעה גדולה עליו ולא תמיד אדם יכול להבחין מתי זה הוא ומתי זו הקהילה, מה זה הוא ומה הקהילה, וכן, כמה קשה בזמן אמיתי לחשוב לבד.

ספק אם חכמי הגמרא השתמשו במילה הגדרה, אם כי נראה לי שהשתמשו במילה גדר גם במובן המופשט שלה. הדבר בו השתמשו רבות זה בסיפור שהוא ניסוי מחשבתי. הגמרא רצופה בסיפורים כאלה והם משמשים בדיוק למה שניסוי מחשבתי צריך לשמש. אנחנו קוראים להם אגדות ומשם זה נודף ריח של אגדות האחים גרים או סיפורי אלף לילה ולילה, זה לא. הסיפורים האלה משמשים בדרך החשיבה של חכמים לא פחות מן הטיעון והפלפול. מאז שביאליק כתב את הספר "הלכה ואגדה", אותו קראתי בילדותי, חשבו רבים שההלכה והאגדה מנוגדות. אני טוען ששני המושגים האלה משלימים ושהסיפור שהוא ניסוי מחשבתי, הוא מרכיב חשוב בטיעון התלמודי.